

Prepozicinė ir postpozicinė modifikacija: trižodžių anglišku ir lietuvišku terminų gretinamoji analizė

Judita Džežulskienė

Kalbotyros katedra

Kauno technologijos universitetas

Gedimino g. 43

LT-44029 Kaunas, Lietuva

Tel.: +370 37 322992

El. paštas: judita.dzezulskiene@ktu.lt

Anotacija

Anglų ir lietuvių telekomunikacijų srities terminijoje vyrauja sudėtiniai terminai, iš kurių struktūrinių konfigūracijų įvairovė ir gauna išsiskiria trižodžiai terminai. Pagal pagrindinio dėmens raišką jie yra daiktavardiniai žodžių junginiai, sudaryti iš pagrindinio žodžio, arba vardažodinės grupės branduolio, kuris žymi daiktą, ir priklausomųjų žodžių – modifikatorių, kurie specifikuoja tą daiktą. Remiantis į terminą įeinančių modifikatorių pozicija, pobūdžiu, sudaromųjų elementų ryšiais ir raiška, telekomunikaciniai terminai klasifikuojami į tris grupes, kurių kiekviena turi įvairių konfigūracijų. Abiejų kalbų trikomponentėse struktūrose modifikatoriai dažniausiai išsirikiuoja prieš pagrindinį dėmenį, t. y. prepozicijoje. Tokią modifikacijos realizavimo raišką sąlygoja mokslo kalboje vartojamų terminų loginis apibrėžtumas, informacijos koncentracija ir kalbos išteklių ekonomija. Nors specialiojoje telekomunikacijų srityje vartojamos panašių struktūrų angliškos ir lietuviškos daiktavardinės konfigūracijos, gretinamoji analizė rodo, kad didžioji dauguma trižodžių anglišku telekomunikacijų terminų turi dėmenų kiekiu nesutampantčius lietuviškus atitikmenis, pakitusią žodžių tvarką struktūrose ar žodžių klasių neatitikimų.

Raktažodžiai: trižodžiai sudėtiniai terminai, struktūrinės konfigūracijos, prepozicinė ir postpozicinė modifikacija, žodžių tvarka

1 Įvadas

Šiuolaikinėse terminų sistemose vyrauja sintaksinis terminų formavimo būdas, kai sudėtingesnėms sąvokoms reikšti nebepakanka vienažodžių terminologinių vienetų, o prireikia pagrindinę sąvoką tikslinti, plėsti, detalizuoti dar keliais dėmenimis. Todėl

daugiažodžiai terminai – būdingiausias šiuolaikinės mokslo leksikos bruožas (Salager 1983, 31). Jie paprastai atsiranda jau susiformavus pagrindinėms terminų sistemoms, kai randasi naujų reiškinių, reikalaujančių esamų terminų modifikacijos. Tokių terminų reikšmės motyvuojamos baziniais terminais, o struktūros išplečiamos kitais dėmenimis. Daugiažodžiai terminai kartais gali būti laikomi kurio nors dvižodžio termino dėmens detalizacijos rezultatu. Tačiau kai kada abejojama, ar ilgi sudėtiniai kurios nors srities pavadinimai yra terminai, ar tik sąvokų įvardijamieji žodžių junginiai (Gaivenis 2002, 44).

Mokslo ir technikos raida, intensyvūs tarptautiniai ekonomikos ir technikos ryšiai veikia dabartines kalbas, ypač mokslo ir technikos kalbą, kur vis didesnis vaidmuo tenka termininei leksikai. Terminologija daugelyje Europos kalbų vystosi veikiamą globalizacijos proceso, glaudaus visų mokslo sričių specialistų bendradarbiavimo, tad analizuojant terminus aktualu atsižvelgti į atsiradimo aplinkybes ir sugretinti juos su kitomis kalbomis, ypač anglų kalba.

Šiame straipsnyje nagrinėjama šiuolaikinei visuomenei aktualios telekomunikacijų srities terminija, kuri, veikiamą kalbų kontaktų, vis dar keičiasi ir pildosi naujais leksiniais vienetais. Anglų kalbos terminija – vienas svarbiausių ne tik telekomunikacijų, bet ir kitų mokslo ir technikos sričių daugelio Europos kalbų terminų sudarymo šaltinių. Tad nenuostabu, kad verčiant iš anglų kalbos sudėtinius terminus pastebima tendencija imituoti tą patį modelį: perimti originalaus daugiažodžio termino leksinius dėmenis ir, jei galima, išlaikyti termino struktūrinę konfigūraciją. Be to, sudarant sudėtinius terminus kyla klausimų, kokia turėtų būti tinkama dėmenų išdėstymo tvarka, kokios galimos sudėtinių junginių konfigūracijos specialiojoje kalboje. Todėl šiame straipsnyje siekiama paanalizuoti trižodžių anglų ir lietuvių kalbų terminų struktūrinę konfigūraciją, išryškinant modifikatoriaus raišką ir poziciją pagrindinio dėmens atžvilgiu.

Tyrimui pasirinkti trižodžiai telekomunikacijų srities terminai, esantys terminų glosarijuje <http://www.lrs.lt>. Pagal gausumą tokie terminai anglų kalboje sudaro 28 proc., o lietuvių kalboje 31 proc. visų imties (486 vienetai) terminų. Pagal sudarymo dažnumą jie yra antri po dvižodžių terminų.

Keliažodžių pavadinimų, kaip vardažodinės grupės su modifikatoriumi ir branduoliu, struktūra susilaukė nemažo tyrėjų dėmesio (Salager 1983, Kvam 1990, Giegerich 2005, Okanlawon 2007, Pastor 2008). Lietuvių kalbotyroje gretintos keturžodžių anglų ir lietuvių technikos terminų struktūros (Gaivenytė 1997), tyrinėti naujųjų skolinių atitikmenys (Girčienė 2002), atributiniai junginiai (Bučienė 2007). Telekomunikacijų srities sudėtiniai terminai nėra tirti.

2 Modifikacija

Sudėtiniai terminai pagal pagrindinio dėmens raišką yra daiktavardiniai žodžių junginiai, kurie sudaryti iš pagrindinio dėmens, arba daiktavardinės grupės branduolio, žyminčio daiktą (apibendrinta daikto sąvoka vadinami ir veiksmy, būsenų, ypatybių pavadinimai), ir tą daiktą specifikuojančių modifikatorių (Morley 2000, 53, Quirk 1985, 1200), kurie lituanistikoje dar vadinami modifikuojamaisiais žodžiais (Valeckienė 1998, 118). Žodžio (ar žodžių) modifikavimas – tai pagrindinio dėmens reikšmės susiaurinimas, išplėtimas ar detalizavimas (Cayne, Lechner 1992). Modifikuojant paprastai papildoma modifikuojamojo dalyko reikšmė ir ji tampa aiškesnė suvokti.

Remiantis tuo, kaip modifikatoriai sąveikauja su branduolio reikšme, skiriamos dvi modifikacijos rūšys: ribojamoji ir neribojamoji (Quirk 1985). Ribojamoji modifikacija padeda nustatyti branduolį ir brėžia aiškias branduolio referento ribas. Kadangi tokiems modifikatoriams būdinga prozodinė emfazė, jie linę eiti po branduolio, pvz., *universal service for telecommunications* `universaliosios telekomunikacijų paslaugos`. Neribojamoji modifikacija branduoliui suteikia papildomos, bet ne pačios svarbiausios informacijos. Ji gali nurodyti specifinį, unikalų referentą ar žymi tam tikros klasės atstovą. Kadangi tokią funkciją atliekantys modifikatoriai dažniausiai neakcentuoti, jie eina prieš branduolį, pvz., *digital optical disc* `skaitmeninis optinis diskas`.

Pagal užimamą poziciją struktūroje modifikuojamieji žodžiai gali eiti prieš branduolį, t. y. prepozicijoje, arba po branduolio, t. y. postpozicijoje. Jie atitinkamai vadinami prepoziciniais ir postpoziciniais modifikatoriais (Quirk 1985). Kai kurie lingvistai prepozicinius modifikatorius vadina modifikatoriais, o postpozicinius – kvalifikatoriais: (*m*), *h*, (*q*) (Muir 1972, Halliday 1994, Valeckienė 1998). Branduolys *h* yra būtinasis dėmuo, o modifikatorius (*m*) ar kvalifikatorius (*q*) – priklausomai nuo daiktavardinės grupės struktūros, laisvai pasirenkamieji dėmenys. Struktūroje esantys skliaustai žymi pasirinkimo laisvę, o kableliai – kad čia vaizduojama ne struktūra, o jos sudaromieji dėmenys. Vardažodinėje grupėje skiriamos keturios modifikatorių funkcijos: numeratoriaus, epiteto, klasifikatoriaus ir kvalifikatoriaus (Bloor, Bloor 2004, 12). Lietuvių kalboje modifikatoriai, kurie reiškiami būdvardiniais žodžiais, yra susiję su branduoliu derinimo ryšiu, o kvalifikatoriai – valdymo (daiktavardžio kilmininkas, prielinksninės konstrukcijos) ar šliejimo (bendratis). Anglų kalbai derinimas nebūdingas, tad šiame darbe akcentuojama modifikatorių sudėtis ir pozicija, užimama vardažodinėje grupėje.

Viena iš vyraujančių tendencijų šiuolaikinėje anglų kalboje – dažnas prepozicinių modifikatorių vartojimas (Okanlawon 2007). Anglų kalbos prepoziciniais modifikatoriais

gali būti būdvardžiai ir būdvardiniai junginiai (angl. *malicious or nuisance calls* 'piktybiški ar erzinantys skambučiai'), daiktavardiniai junginiai (*data transmission rate* 'duomenų perdavimo paslauga'), klasifikacinis genityvas su formantu `s (*citizens' band radio* 'civilinės bangos radijas'), dalyvių su *-ing* ar *-ed* formos (*national numbering plan* 'nacionalinis numeracijos planas', *leased line capacity* 'skirtosios linijos pajėgumas'), o postpoziciniais modifikatoriais – prielinksninės konstrukcijos (*operation of telecommunications network* 'telekomunikacijų tinklų eksploatavimas'), neasmenuojamosios veiksmažodžio formos – dalyviai su *-ed*, *-ing* ir bendratis (*access to telephone services* 'galimybė susipažinti su telefono ryšio paslauga'), pažymimieji šalutiniai dėmenys, būdvardiniai arrieveiksminiai junginiai (Quirk 1985, 1239). Analizėje išryškėja, kad ne visos raiškos priemonės pasitaiko terminologizuotuose junginiuose.

3 Trižodžių struktūrinių konfigūracijų modifikatoriai

Remiantis teoriniais funkcinės gramatikos modifikatorių aprašymo pagrindais (Quirk 1985, Valeckienė 1998), sintaksinių ryšių nustatymo ir struktūrinių konfigūracijų aprašymo medžiaga (Jacobs 1995, 97–104, Ambrazas 1997, 556–563), šiame darbe sudaromi trižodžių terminų struktūriniai tipai. Pagrindinis tų struktūrų sudarymo kriterijus – tai branduolio ir modifikatorių, įeinančių į vardažodinę grupę, pobūdis ir vieta. Pagal vietą modifikatoriai gali eiti prepozicijoje, t. y. prieš pagrindinį žodį, postpozicijoje – po pagrindinio žodžio ar išsidėsto prepozicijoje ir postpozicijoje, kai pagrindinis žodis atsiduria trižodžio junginio viduryje. Pagal pobūdį, vardažodinės grupės dėmenys yra vientisiniai ar sudėtiniai. Jei trižodį terminą sudaro sudėtinis dėmuo, tai vienas iš dėmenų yra pagrindinis, o kitas priklausomasis. Pagrindinio ir priklausomojo žodžio dėmenų tarpusavio santykis ir vieta grupėje yra dar vienas struktūrų sudarymo kriterijus. Aprašant terminų raišką vartojami šie simboliai: **A** – būdvardis (**k** – kokybinis, **inis** – priesagos *-inis*, **s** – sudurtinis), **N** – daiktavardis, **P** – dalyvis (**a** – veikiamoji rūšis, **p** – neveikiamoji rūšis), **Num** – skaitvardis (**k** – kiekybinis), **Adv** –rieveiksmis; **acc** – galininkas, **g** – kilmininkas, **i** – įnagininkas, **loc** – vietininkas, **prep** – prielinksninė konstrukcija, **conj** – jungtukas. Struktūroje esančios rodyklės žymi priklausomuosius ryšius tarp dėmenų. Tokių struktūrinių konfigūracijų sudarymas lietuvių kalbotyroje turi tradicijas: bendrinėje kalboje nustatytos 56 trikomponenčių junginių konfigūracijos (Gaivenis 1968, 113). Jų aprašymas padės rengiant automatinio terminų nustatymo programas.

Pagal tai, kaip vardažodinėje grupėje išsidėstę modifikatoriai, trižodžių telekomunikacijos terminų struktūros yra trejos: 1) su prepoziniu modifikatoriumi ir branduoliu, 2) su postpoziciniu modifikatoriumi ir branduoliu, 3) su prepoziciniu ir postpoziciniu modifikatoriumi ir branduoliu. Jų santykis anglų kalboje 83:15:2, lietuvių kalboje 95:4:1 (žr. 1 lentelę).

Struktūrų tipai		Anglų k. (%)	Lietuvių k. (%)
modifikatorius + branduolys	[(priklausomasis žodis + pagrindinis žodis) + pagrindinis dėmuo]	37	61
	[(priklausomasis žodis + priklausomasis žodis) + pagrindinis dėmuo]	4	4
	[priklausomasis dėmuo + (priklausomasis žodis + pagrindinis žodis)]	41	29
	[priklausomasis dėmuo + (pagrindinis žodis + pagrindinis žodis)]	1	1
branduolys + modifikatorius	[pagrindinis dėmuo + (priklausomasis žodis + pagrindinis žodis)]	15	4
modifikatorius + branduolys + modifikatorius	[priklausomasis žodis + pagrindinis dėmuo + priklausomasis žodis]	2	1

1 lentelė. Angliškų ir lietuviškų trižodžių telekomunikacijos terminų struktūra

3.1 Struktūros su prepoziniu modifikatoriumi ir branduoliu

Daugiausia trižodžių telekomunikacijų srities terminų turi struktūrą **modifikatorius + branduolys**. Prepozicinis modifikatorius eina prieš pagrindinį dėmenį, kuris gali būti reiškiamas: 1) vienu daiktavardžiu [(priklausomasis žodis + pagrindinis žodis) + pagrindinis dėmuo] arba [(priklausomasis žodis + priklausomasis žodis) + pagrindinis dėmuo]; 2) priklausomąjį žodį turinčiu daiktavardžiu [priklausomasis dėmuo + (priklausomasis žodis + pagrindinis žodis)]; 3) dviem savarankiškais daiktavardžiais [priklausomasis dėmuo + (pagrindinis žodis + pagrindinis žodis)].

Struktūra [(priklausomasis žodis + pagrindinis žodis) + pagrindinis dėmuo] būdinga tiek angliškiems (37 proc. visų angliškos imties trikomponenčių terminų), tiek ir lietuviškiems trižodžiams terminams (61 proc. visų lietuviškos imties terminų): angl. (*local* ← *loop*) ← *provider* – (*vietinio* ← *tinklo*) ← *tiekęjas*. Šis struktūrinis tipas vadinamas vardažodinės grupės išplėtimu, nes viena vardažodinė grupė yra kitos vardažodinės grupės viduje (Valeckienė 1997, 155).

Anglų ir lietuvių kalboje prieš branduolį einantys modifikatoriai gali būti reiškiami vardažodine grupe, kurią sudaro daiktavardis su priklausomuoju žodžiu, reiškiamu:

- a) būdvardžiu [(A ← N) ← N]: angl. *digital television services* – skaitmeninės televizijos paslaugos, angl. *local access network* – vietinės prieigos tinklas; lietuvių kalboje priklausomuoju būdvardiniu dėmeniu eina kokybinio būdvardžio kilmininkas [(A^k ← N_g) ← N]: *atvirojo tinklo teikimas, didelės spartos internetas*; būdvardžio su priesaga *-inis* kilmininkas [(A_g^{inis} ← N_g) ← N]: *elektroninio parašo produktas, korinio ryšio telefonas, masinės komunikacijos priemonės*; sudurtinio būdvardžio kilmininkas [(A_g^s ← N_g) ← N]: *daugialypės aplinkos naudojimas, plačiaekranės televizijos paslauga*;
- b) dalyviu [(P ← N) ← N]: angl. *leased line type* – skirtosios linijos tipas; lietuvių kalboje priklausomasis būdvardinis dėmuo reiškiamas veikiamosios rūšies dalyvio kilmininku [(P_g^a ← N_g) ← N]: *prisijungtosios linijos abonementas, fiksuoto ryšio tinklas*; neveikiamosios rūšies dalyvio kilmininku [(P_g^p ← N_g) ← N]: *nemokamo telefono paslaugos, taikomųjų programų sąsaja, užsakomųjų programų televizija*;
- c) daiktavardžiu [(N ← N) ← N]: angl. *message storing service* – pranešimų laikymo paslaugos, angl. *signature verification device* – parašo tikrinimo duomenys; lietuvių kalboje priklausomasis būdvardinis dėmuo reiškiamas daiktavardžio kilmininku [(N_g ← N_g) ← N]: *internetu paslaugų teikėjas, tinklo vientisumo išlaikymas, vietos nustatymo duomenys*;
- d) skaitvardžiu [(Num ← N) ← N]: angl. *one-stop billing* – vieno langelio užsakymas; lietuvių kalboje priklausomuoju būdvardiniu dėmeniu eina kiekybinio skaitvardžio kilmininkas [(Num_g^k ← N_g) ← N]: *vieno langelio atsiskaitymas*.

Anglišių trižodžių terminų, turinčių [(A ← N) ← N], [(N ← N) ← N], [(Num ← N) ← N] konfigūracijas, dėmenys gali būti jungiami brūkšneliais: *high-speed Internet* `didelės spartos internetas`, *data-transmission network* `duomenų perdavimo tinklas`, *one-stop-billing* `vieno langelio užsakymas`. Taip tarp dėmenų rodomas glaudus ryšys ir lengviau nustatyti prasminius ryšius. Neretai laikoma, kad šie dėmenys sudaro vieną sudėtinį dėmenį. Kartais sunku anglų kalbos terminą priskirti kokiam nors keliažodei gramatinei konfigūracijai, nes analitinėse kalbose vieno žodžio reikšmę turintys žodžių junginiai interpretuojami kaip keliašaknės leksemos ir brūkšneliu skiriami žodžiai gali būti suvokiami kaip sudurtinio žodžio dėmenys. Lietuvių kalboje brūkšneliu nejungiami būdvardiški žodžiai, savo reikšme santykiaujantys su atitinkamu daiktavardžio junginiu (angl. *one-stop-ordering* – vieno langelio užsakymas, angl. *flat-rate element* – vienodos normos elementas).

Veik visi [modifikatorius + branduolys] tipo lietuviški terminai turi sudėtinį valdomąjį dėmenį, kai modifikatoriaus pagrindinis žodis reiškiamas daiktavardžio kilmininku, o priklausomasis – su juo suderinto būdvardžio, dalyvio, skaitvardžio kilmininku [(derinamasis žodis + nederinamasis žodis) + pagrindinis dėmuo] arba valdymo ryšiu susieto daiktavardžio kilmininku [(nederinamasis žodis + nederinamasis žodis) + pagrindinis dėmuo]. Daiktavardžio kilmininkas gali ne tik turėti priklausymo ar nusakomąją reikšmę, bet ir eidamas su veiksmožodiniu daiktavardžiu rodyti objektinį atspalvį: *vietos nustatymo duomenys*. Tik keli terminai turi modifikatorių, kurio pagrindinis žodis išreikštas derinamuoju veikiamosios rūšies dalyviu ir yra išplėstas priklausomuoju žodžiu, reiškiamu daiktavardžio galininku [(nederinamasis žodis + derinamasis žodis) + pagrindinis dėmuo]: *pasąmonę veikiančios technologijos*. Objektą žymintis dėmuo eina sudėtinio termino pradžioje: $[(N_{acc} \leftarrow P_x^a) \leftarrow N_x]$. Kitų šio tipo trižodžių terminų modifikatoriai išplėsti prieveiksmiu, taip pat einančiu konfigūracijos pradžioje $[(Adv \leftarrow P_x^a) \leftarrow N_x]$: *iš anksto įrašyta kasetė*.

Dar viena struktūrinė trižodžių terminų konfigūracija su pagrindiniu dėmeniu, reiškiamu vienu daiktavardžiu, turi kitokius prepozicinius modifikatorius. Jie yra sintaksiškai lygiaverčiai, nes gali būti savarankiškai siejami su branduoliu: **[(priklausomasis žodis + priklausomasis žodis) + pagrindinis dėmuo]**, pvz., *malicious or nuisance calls* `piktybiški ar erzinantys skambučiai` – *malicious* \leftarrow *calls*, *nuisance* \leftarrow *calls*. Tokių pavyzdžių nagrinėjamoje angliškoje ir lietuviškoje medžiagoje pasitaikė po 4 procentus. Modifikatoriai čia gali būti reiškiami:

- a) dviem būdvardžiais $[(A \text{ conj } A) \leftarrow N]$ *malicious or nuisance calls* `piktybiški ar erzinantys skambučiai`, $[(A_x^k \text{ conj } A_x^k) \leftarrow N_x]$: *privatieji ir viešieji raktai*;
- b) būdvardžiu ir veikiamosios rūšies dalyviu $[(A_x^k \text{ conj } P_x^a) \leftarrow N_x]$: *piktybiški ar erzinantys skambučiai*;
- c) dviem daiktavardžiais $[(N-N) \leftarrow N]$ *audio-vizual equipment* `garso ir vaizdo įranga`. Lietuvių kalboje jie reiškiami daiktavardžio kilmininko linksniais $[(N_g \text{ conj } N_g) \leftarrow N]$: *pašto ir telekomunikacijų paslaugos, produktų ir paslaugų rinka*.

Iš analizės ryškėja, kad angliškų terminų modifikatoriai tarpusavyje jungiami jungtuku *or* ar visai be jungtukų, o lietuviškų terminų savarankiški dėmenys jungiami tik sujungiamaisiais jungtukais *ir*, *ar*. Sujungiamasis jungtukas *ir* lietuviškuose terminuose *garso ir vaizdo pramonė*, *garso ir vaizdo įranga* greičiausiai atsiradęs dėl to, kad du nusakomojo pobūdžio daiktavardžio kilmininkai, sudarantys vieną vardažodinės grupės priklausomąjį dėmenį, bet nereiškiantys vieno daikto sąvokos, jungiami ne brūkšneliu, kaip anglų kalboje (*audio-vizual industry* `garso ir vaizdo pramonė`), o jungtuku *ir*.

Struktūrą [priklausomasis dėmuo + (priklausomasis žodis + pagrindinis žodis)] turi 41 proc. visų anglišku trižodžių pavyzdžių ir 29 proc. visų lietuviškų pavyzdžių. Pagal pagrindinio dėmens raišką jie gali būti skirtingų konfigūracijų. Visų šios struktūros anglių ir lietuvių kalbos terminų branduolį, arba pagrindinį dėmenį, sudaro vardažodinė grupė, turinti pagrindinį žodį, reiškiamą daiktavardžiu, ir priklausomąjį žodį, kuris gali būti dvejopas: 1) vienos struktūrose reiškiamas daiktavardžiu, pvz., angl. *switched (telephone network)*, tik lietuviškose struktūrose prie pagrindinio žodžio prisijungęs daiktavardis turi kilmininko formą, pvz., *komutuojamas (telefono tinklas)*; 2) kitose struktūrose reiškiamas būdvardišku žodžiu, pvz., angl. *digital (optical disc)*, *dalinė (vietinė linija)*.

38 proc. anglišku ir 26 proc. lietuviškų analizuojamos medžiagos terminų turi modifikatorių, kuris pažymi pagrindinį branduolio žodį kartu su priklausomuoju daiktavardžiu, pvz., angl. *specific* ← (*network* ← *elements*) – *konkretūs* ← (*tinklo* ← *elementai*). Prepozicijoje einantys modifikatoriai čia reiškiami:

- a) būdvardžiu [A ← (N ← N)]: angl. *physical access site* – *fizinė prieigos vieta*, angl. *conditional access device* – *sąlyginė prieigos priemonė*; lietuvių kalboje modifikatorių reiškiamas kokybiniu būdvardžiu ([A^k_x ← (N_g ← N_x)]: *bendrasis radijo ryšys, laisvas programų platinimas, viešieji telekomunikacijų tinklai*), būdvardžiu su priesaga -inis ([A^{inis}_x ← (N_g ← N_x)]: *nacionalinis numeracijos planas, automatinė skambinimo sistema*), sudurtiniu būdvardžiu ([A^s_x ← (N_g ← N_x)]: *daugiakalbė televizijos laida*);
- b) dalyviu [(P ← (N ← N)]: angl. *fixed telecommunications networks* – *fiksuotas telekomunikacijų tinklas*, angl. *unpaired frequency band* – *nesuporinta dažnių juosta*. Lietuvių kalboje dalyvis gali būti veikiamosios ([P^a_x ← (N_g ← N_x)]: *įvertintoji pašto siunta, nesuporinta dažnių juosta, rezervuotosios pašto paslaugos*) ar neveikiamosios rūšies ([P^p_x ← (N_g ← N_x)]: *komutuojamas telefono tinklas, nemokamas programų retransliavimas*).

Paprastai pagal polinkius trižodžiame junginyje antrasis žodis, reiškiamas daiktavardžiu, yra glaudžiau susijęs su trečiuoju žodžiu ir sudaro junginį, kurį visą apibūdina pirmasis būdvardinis ar dalyvinis dėmuo: *bendrasis radijo ryšys* (plg. koks ryšys? – radijo, koks radijo ryšys? – bendrasis). Tokia komponentų išsidėstymo tvarka A/P ← (N ← N) yra neutrali. Ji būdinga tiek anglių, tiek ir lietuvių kalbos aptariamojo struktūrinio tipo trižodžiams terminams. Tačiau pasitaiko atvejų, kai neutralioji komponentų išsidėstymo tvarka pasikeičia: N ← (A/P ← N) angl. *network termination point (NTP)* `tinklo galinis taškas`, *elektrinės šiluminis blokas*. Inversija yra tikslinga tuomet, kai būdvardiškas žodis su pagrindiniu žodžiu yra pastovus vienetas ir sudaro terminą, plg. angl. *termination*

point `galinis taškas`, *šiluminis blokas*. Trižodžiai terminai *operatoriaus išankstinis pasirinkimas*, *tinklo galinis taškas* [$N_g \leftarrow (A^{inis}_x \leftarrow N_x)$] yra tikslingi, jei gali būti dar kieno nors *išankstinis pasirinkimas*, *galinis taškas*. Bet jei, sakykim, tikslinga pabrėžti tinklo taškus – pradinį, vidurinį, galinį, tada turėtų būti neutralioji žodžių tvarka: *pradinis / galinis tinklo taškas*. Plg. *judrusis (radijo ryšys)*, *fiksuotas (radijo ryšys)* ir *radijo (judrusis ryšys)*, *telefono (judrusis ryšys)*. Lietuviškuose terminuose esančią žodžių tvarką greičiausiai lėmė anglišku terminų dėmenų išsidėstymas: angl. *carrier pre-selection* – *operatoriaus išankstinis pasirinkimas*.

3 proc. abiejų kalbų terminų turi struktūras, kurių modifikatorius reiškiamas tik būdvardžiais, o pagrindinio dėmens priklausomasis žodis – būdvardišku žodžiu:

- a) būdvardžiu [$A \leftarrow (A \leftarrow N)$] *metallic local loop* `metalinė vietinė linija`; lietuvių kalbos terminuose tai gali būti kokybinis būdvardis [$A^k_x \leftarrow (A^k_x \leftarrow N_x)$]: *viešasis judrusis ryšys*, *-inis* būdvardis [$A^{inis}_x \leftarrow (A^{inis}_x \leftarrow N_x)$]: *skaitmeninis optinis diskas*, sudurtinis būdvardis [$A^s_x \leftarrow (A^s_x \leftarrow N_x)$]: *plačiąjuoste daugialypė aplinka*;
- b) neveikiamosios rūšies dalyviu [$A \leftarrow (P \leftarrow N)$] *public switched network* `viešasis komutuojamas tinklas`, [$A^k_x \leftarrow (PP_x \leftarrow N_x)$] *viešasis komutuojamas tinklas*, [$A^{inis}_x \leftarrow (PP_x \leftarrow N_x)$] *pagrindinis skirstomasis stovas*.

Ne visuomet lengva pasakyti, ar tokios struktūros būdvardiniai dėmenys sintaksiškai lygiaverčiai ir vienodai susiję su pagrindiniu žodžiu, ar nelygiaverčiai. Mat $A + A / P + N$ junginius galima interpretuoti įvairiai. Antai termino *public mobile communications* `viešasis judrusis ryšys` priklausomieji ryšiai gali būti keleriopi: *public* ← *communications* – *viešasis* ← *ryšys* ir *mobile* ← *communications* – *judrusis* ← *ryšys* arba *public* ← (*mobile* ← *communications*) – *viešasis* ← (*judrusis* ← *ryšys*). Tačiau terminų analizė leidžia išvelgti glaudesnę antrojo ir trečiojo komponento sąsają – vieną terminologizuotą junginį, kurį visą apibūdina pirmasis dėmuo, plg. angl. *public (mobile communications)* – *viešasis (judrusis ryšys)* ir angl. *pan-European (mobile communications)* – *paneuropinis (judrusis ryšys)* arba *metallic (local loop)* – *metalinė (vietinė linija)* ir angl. *partial (local loop)* – *dalinė (vietinė linija)*.

Kaip rodo surinkta medžiaga, labai retai trižodį terminą gali sudaryti daiktavardinė grupė, į kurios sudėtį įeina prepozicinis modifikatorius ir du sintaksiškai lygiaverčiai pagrindinio dėmens žodžiai, nepriklausantys vienas nuo kito: **[priklausomasis dėmuo + (pagrindinis žodis + pagrindinis žodis)]**. Jie nusako vieno daikto pavadinimą ir jungiami brūkšneliu tiek anglų, tiek lietuvių kalboje [$N \leftarrow (N-N)$]: angl. *radio transmitter-receiver* – *radijo siųstuvas-imtuvas*. Tokios struktūros modifikatorius išreikštas daiktavardžiu, o lietuvių kalboje – daiktavardžio kilmininku [$Ng \leftarrow (N-N)$].

3.2 Struktūros su postpoziciniu modifikatoriumi ir branduoliu

Antrasis trižodžių telekomunikacijų srities terminų tipas sudarytas iš branduolio ir po jo einančio modifikatoriaus: [**pagrindinis dėmuo + (priklausomasis žodis + pagrindinis žodis)**], pvz., angl. *operation of telecommunications networks* `telekomunikacijos tinklų eksploatavimas`, *ryšys grupės viduje*. Tokios struktūros terminai būdingi anglų kalbai (15 proc.) ir retai vartojami lietuviškuose terminologizuotuose trižodžiuose junginiuose (4 proc.).

Pagrindinė tokio modifikatoriaus raiškos priemonė anglų kalbos terminijoje – prielinksninė konstrukcija su prielinksniu of [$N \rightarrow \text{prep} (N \leftarrow N)$]: *security of network operations* `tinklo veiklos saugumas`, *maintenance of network integrity* `tinklo vientisumo išlaikymas`. Paprastai pagrindinis dėmuo reiškiamas abstrakčiuoju veiksmažodiniu daiktavardžiu: angl. *interconnection* `tinklų sujungimas`, *maintenance* `išlaikymas`, *ryšys*, *sekimas*, *stebėjimas*. Taip anglų kalboje gali būti reiškiama paskirties, tikslo, priklausymo ryšiai (Jacobs 1995, 98).

Lietuvių kalbos terminų postpoziciniuose modifikatoriuose galima išvelgti papildiniui ir aplinkybėms (laiko, vietos, priežasties) būdingą semantinę ryšį, nes abstraktai išlaiko veiksmažodžio valdymą. Tokie modifikatoriai reiškiama:

- a) daiktavardžio įnagininku [$N \rightarrow (N_g \leftarrow N_i)$]: *sekimas vaizdo kameromis*, *stebėjimas eksploatavimo metu*; [$N \rightarrow (A^k_i \leftarrow N_i)$]: *montavimas lanksčiais laidais*;
- b) daiktavardžio vietininku [$N \rightarrow (N_g \leftarrow N_{loc})$]: *ryšys grupės viduje*;
- c) prielinksninėmis konstrukcijomis su *už*, *dėl*, *į* [$N \rightarrow \text{prep} (N_g \leftarrow N_{acc})$], [$N \rightarrow \text{prep} (N_g \leftarrow N_g)$], [$N \rightarrow \text{prep} (A^k_{acc} \leftarrow N_{acc})$]: *mokestis už pašto paslaugas*, *susitarimas dėl aptarnavimo lygio*, *indėlis į universalias paslaugas*.

3.3 Struktūros su prepoziciniu ir postpoziciniu modifikatoriumi ir branduoliu

Į trečiojo struktūrinio tipo [**priklausomasis žodis + pagrindinis dėmuo + priklausomasis žodis**] sudėtį įeina visi įmanomi vardažodinės grupės sudaromieji komponentai (*m*), *h*, (*q*) – prepozicinis modifikatorius, branduolys, kvalifikatorius, arba postpozicinis modifikatorius. Tokių trižodžių telekomunikacijos terminų anglų ir lietuvių kalbose pasitaikė nedaug, atitinkamai 2 ir 1 proc. Surinkta medžiaga rodo, kad prepozicinis modifikatorius reiškiamas būdvardžiu, o postpozicinis – daiktavardžio prielinksnine konstrukcija [$A \leftarrow N \rightarrow \text{prep} N$]: *universal service of telecommunications* `universaliosios telekomunikacijų paslaugos`, *free movement of programmes* `laisvas programų platinimas`, [$A^{inis}_x \leftarrow N_x \rightarrow \text{prep} N_x$] *magistralinis tinklas su traktais*. Tokią

grupę būtų galima vadinti pilna, nes joje modifikatoriai eina ir prieš, ir po pagrindinio termino dėmens. Kartais tokia struktūra laikoma turinti pertrauktąjį modifikatorių, kurio komponentai apsupa branduolį iš abiejų pusių.

3.4 Anglišku terminų struktūrų atitikmenys

Analizuojama medžiaga rodo, kad pagrindinis anglų ir lietuvių kalbų terminologizuoto junginio dėmuo visada yra daiktavardis. Nors anglų kalboje dažniausiai branduolys vartojamas grupės pabaigoje (83 proc.), lietuvių kalboje jo galinė pozicija stabilesnė (net 95 proc. pavyzdžių).

65 proc. trižodžių anglišku terminų turi tą patį dėmenų skaičių lietuvių kalbos atitikmenų struktūrose. Tai rodo, koks svarbus anglų kalbos vaidmuo lietuviškų terminų kūrimo procese. Maždaug 28 proc. anglų ir lietuvių kalbų terminų turi modifikatorius, kurie panašūs tuo, kad sudaromieji žodžiai priklauso tai pačiai žodžių klasei ir jų išsidėstymo tvarka tokia pati, pvz., angl. *local access network* 'vietinės prieigos tinklas', angl. *signature verification device* 'parašo tikrinimo duomenys', angl. *public mobile communications* 'viešasis judrusis ryšys', angl. *partial local loop* 'dalinė vietinė linija', angl. *pan-European mobile communications* 'paneuropinis judrusis ryšys'. Daugelis lietuviškų terminų konfigūracijų čia gali būti perimtos iš originalo ir pritaikytos prie bendrinėje kalboje nusistovėjusių junginių įforminimo polinkių.

37 proc. anglišku terminų lietuvių kalboje turi terminus su pasikeitusia žodžių tvarka. Antai prepozicinį modifikatorių sudarantys dėmenys keičiasi vietomis: 1,2,3 keičiasi į 2,1,3 (angl. *paging radio network* – radijo ieškos tinklas, angl. *twisted metallic pair* – metalinės vytos pora, angl. *user network interface* – tinklo vartotojų sąsaja). Angliški terminai, į kurių sudėtį įeina postpoziciniai modifikatoriai ar modifikuojamieji žodžiai prieš ir po branduolio, taip pat turi lietuviškus atitikmenis su žodžių tvarkos pakitimais – keičiasi pagrindinio dėmens pozicija: angl. *system of public broadcasting* – visuomeninės transliacijos sistema, angl. *interconnection of telecommunications networks* – telekomunikacijų tinklų sujungimas, angl. *universal service of telecommunications* – universaliosios telekomunikacijų paslaugos.

Trižodžių terminų dėmenys raiškos požiūriu verčiant iš anglų kalbos gali keistis taip:

- a) angl. **A + N + N** keičiasi į liet. **N + N + N**: angl. *European communications satellite* – Europos ryšių palydovas, angl. *operational support systems* – veiklos palaikymo sistemos;
- b) angl. **A + N + N** keičiasi į liet. **A + P + N**: angl. *main distribution frame* – pagrindinis skirstomasis stovas;

- c) angl. **N + N + N** keičiasi į liet. **P + N + N**: angl. *application programme interface (API) – taikomųjų programų sąsaja*;
- d) angl. **N + N + N** keičiasi į liet. **N + A + N**: angl. *network termination point – tinklo galinis taškas*.

Maždaug 35 proc. trižodžių telekomunikacijų terminų turi dėmenų kiekiu nesutampančias struktūrines konfigūracijas anglų ir lietuvių kalboje: trižodžio angliško termino atitikmuo gali būti vienažodis, dvižodis ar daugiažodis (angl. *public pay telephone* `taksofonas`, angl. *local area network* `vietinis tinklas`, angl. *remote monitoring services* `valdymo komandų per atstumą perdavimo paslaugos`). Tas pat pasakytina ir apie trižodžius lietuviškus terminus, kurie yra kitokios sudėties angliško termino atitikmenys: angl. *gateway* `tinklų sąsajos centras`, angl. *telephone service* `telefono ryšio paslauga`, angl. *insured item* `įvertintoji pašto siunta`, angl. *universal access number service* `universalųjų numerių paslauga`. Tokius neatitikimus lemia ne tik tai, kad analitinio tipo anglų kalboje gramatiniai santykiai tarp žodžių junginiuose reiškiami tarnybiniais žodžiais, žodžių tvarka ir kitomis priemonėmis, o lietuvių kalboje – žodžių formomis, bet ir tai, kad verčiant trumpesnę anglišką terminą prireikia patikslinimo. Kartais pasitaiko, kad lietuvių kalboje visuotinai prigiję kitokios sudėties tą pačią sąvoką žymintys terminai, nulemti kitokio radimosi ir skolinimosi šaltinio.

4 Išvados

Išanalizavus anglų ir lietuvių kalbų telekomunikacijos srities trižodžius terminus, matyti, kad jų struktūrose esantys branduoliai, arba pagrindiniai dėmenys, gali būti trejopi: sudaryti iš vieno daiktavardžio (angl. 43 proc., liet. 66 proc.), daiktavardžio su priklausomuoju žodžiu (angl. 56 proc., liet. 33 proc.) ir dviejų daiktavardžių (angl. 1 proc., liet. 1 proc.). Išnagrinėtos vardažodinės grupės modifikatoriai gali būti vientisiniai, sudaryti iš vieno žodžio, (angl. 44 proc., liet. 31 proc.) ar sudėtiniai, sudaryti iš pagrindinio ir priklausomojo žodžio, (angl. 52 proc., liet. 65 proc.). Tokių, kurie sudaryti iš sintaksiškai savarankiškų žodžių, abiejose kalbose pasitaikė po 4 procentus.

Abiejų kalbų trikomponentėse struktūrose modifikatoriai išsirikiuoja prieš pagrindinį dėmenį, t. y. prepozicijoje (angl. 83 proc., liet. 95 proc.), postpozicijoje (angl. 15 proc., liet. 4 proc.) ar iš abiejų pusių (angl. 2 proc., liet. 1 proc.), tačiau būdingiausi prepoziciniai modifikatoriai. Tokią modifikacijos realizavimo raišką sąlygoja mokslo kalboje vartojamų terminų loginis apibrėžtumas, informacijos koncentracija ir kalbos išteklių ekonomija.

Prepoziciniai modifikatoriai specialiojoje anglų ir lietuvių kalboje reiškiami būdvardžiais, dalyviais, daiktavardžiais, labai retai skaitvardžiais. Abiejų kalbų struktūros panašios: $[(A/P \leftarrow N) \leftarrow N]$, $[(N \leftarrow N) \leftarrow N]$, $[(Num \leftarrow N) \leftarrow N]$; $[A/P \leftarrow (N \leftarrow N)]$, $[N \leftarrow (A \leftarrow N)]$; $[A \leftarrow (A/P \leftarrow N)]$; $[(A \text{ conj } A/P) \leftarrow N]$. Tik lietuvių kalboje derinamieji žodžiai susieti su priklausomuoju žodžiu derinimo, o daiktavardis (retai pasitaikantis skaitvardis) valdymo ryšiu ir tai įforminta tų žodžių atitinkamomis formomis.

Postpozicinių modifikatorių raiška anglų kalboje, skirtingai nei vardažodinėse neterminologizuotose grupėse, nepasižymi įvairove. Čia vyrauja prielinksninių konstrukcijų vartojimas $[N \rightarrow \text{prep } (N \leftarrow N)]$. Lietuvių kalboje, be prielinksninių konstrukcijų, postpozicijoje pasitaiko ir įvairių daiktavardžių linksnių vartojimo atvejų: $[N \rightarrow \text{prep } (N \leftarrow N)]$, $[N \rightarrow (N \leftarrow N)]$.

Dažniausiai trižodžiai terminai anglų kalboje turi struktūrinę konfigūraciją $[(N \leftarrow N) \leftarrow N]$ (29 proc.), o lietuvių kalboje – modifikatorių, kurio pagrindinis ir priklausomasis dėmuo reiškiamas kilmininku $[(N_g \leftarrow N_g) \leftarrow N]$ (30 proc.). Antroje vietoje angliškiems terminams būdinga konfigūracija $[(A \leftarrow N) \leftarrow N]$ (28 proc.), o lietuviškiems – modifikatoriai su pagrindiniu dėmeniu, reiškiamu kilmininku, ir priklausomuoju *-inis* būdvardžiu $[(A_g^{inis} \leftarrow N_g) \leftarrow N_x]$ (16 proc.), trečioje – struktūra $[(A \leftarrow (N \leftarrow N)]$ (25 proc.) ir lietuvių kalboje su valdomuoju kilmininku ir derinamuoju *-inis* būdvardžiu $[A_x^{inis} \leftarrow (N_g \leftarrow N_x)]$ (12 proc.). Nors specialiojoje telekomunikacijų srityje vartojamos panašių struktūrų angliškos ir lietuviškos daiktavardinės konfigūracijos, didžioji dauguma (72 proc.) trižodžių anglišku telekomunikacijų terminų turi dėmenų kiekiu nesutampančius lietuviškus atitikmenis, pakitusią žodžių tvarką struktūrose ar žodžių klasių neatitikimų.

Tiek anglų, tiek lietuvių kalbos terminijoje vyrauja neutralioji žodžių tvarka, kai apibūdinamieji žodžiai eina prieš pažymimuosius žodžius. Kiekvienas prie pagrindinio žodžio pridedamas žodis palaiapsniui siaurina įvardijamos sąvokos apimtį. II-asis žodis susijęs su pagrindiniu žodžiu (branduoliu) ir sudaro junginį, kurį I-asis apibūdina. Terminijoje kartais pasitaiko atvirkštinės žodžių tvarkos atvejų. Ji yra tikslinga tik tuomet, kai priklausomasis žodis su pagrindiniu žodžiu yra pastovus vienetas ir sudaro terminą.

Duomenų šaltiniai

Terminų glosarijus. Interneto prieiga: <http://www.lrs.lt>

Literatūros sąrašas

- Ambrasas, V. (red.) 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Bloor, T. & M. Bloor. 2004. *The Functional Analysis of English*. London: Edward Arnold.
- Bučienė, L. 2007. Veiksminio apibūdinimo atributiniai junginiai. *Žmogus ir žodis*, T. 9 (1). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 19-23.
- Cayne, B. S. & D. E. Lechner (eds.) 1992. *The New Lexicon Webster's Encyclopedic Dictionary of the English language*. Danbury C. T. Lexicon Publication Inc.
- Gaivenis, K. 1968. Iš 2 ir 3 dėmenų sudarytų sudėtinių terminų tipai dabartinėje lietuvių kalboje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija (3). Vilnius, 109-120.
- Gaivenis, K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla.
- Gaivenytė, J. 1997. Lietuviškų ir angliškų keturžodžių technikos struktūrų gretinimas. *Terminologija ir dabartis: mokslo darbai*. Kaunas, 91-98.
- Giegerich, H. J. 2005. Associative adjectives in English and the lexicon-syntax interface. *Journal of Linguistics*. Vol. 41, 571-591.
- Girčienė, J. 2002. Sudėtiniai naujųjų skolinių atitikmenys. *Kalbotyra*. LI (1). Vilnius, 19-32.
- Halliday, M. 1994. *Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Jacobs, R. A. 1995. *English Syntax: a grammar for English language professionals*. Oxford University Press.
- Kvam, A. M. 1990. Three-part noun combinations in English. Composition – meaning – stress. *English Studies*. 71 (2), 152-161.
- Morley, G. D. 2000. *Syntax in functional grammar – an introduction to lexicogrammar in systemic*. Great Britain: Biddles Ltd.
- Muir, J. 1972. *A Modern Approach to English Grammar*. London: Batsford.
- Okanlawon, B. 2007. The English Nominal Group and Shop-naming in a Nigerian University Community. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. Vol. 4 (2). Available at: http://www.skase.sk/Volumes/JTL09/pdf_doc/3.pdf. ISSN 133□-782X. Accessed: 13 February 2010.
- Pastor, L. C. 2008. English complex noun phrase interpretation by Spanish learners. *Revista española de lingüística aplicada*. Vol. 21, 27-4.
- Salager, F. 1983. Compound nominal phrases in scientific-technical literature – proportion and rationale. *Reading for Professional Purposes: Studies and Practices in Native and Foreign Languages*. A. J. Pugh & J. M. Ulijn (eds.). London: Heinemann.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & J. Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Valeckienė, A. 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Pre- and Post-Nominal Modification: A Contrastive Investigation of English and Lithuanian Three-Word Terms

Judita Džežulskienė

Summary

An English-Lithuanian glossary-based contrastive study of modification within the boundaries of the multi-word noun phrase is considered to be an issue which requires the deeper investigation. The aim of this article is to reveal the bilingual (English and Lithuanian) grammatical structures used in the terms of telecommunication science. The functional approach is the methodological basis of the article (Quirk 1985, Valeckienė 1998). The data for the analysis have been extracted from bilingual reference corpora <http://www.lrs.lt>. The scientific texts of both - the English and the Lithuanian - languages have enough high proportion of three item sequences. The empirical study examines the distribution of the pre-modifying and post-modifying elements and the head of the terms. The position of the head word in English and Lithuanian three-word terms is head-final (83% and 95%). The dominant distribution of modifiers is a pre-modifier because modifiers appear before the noun. As a result, it helps to concentrate the information in the text and to achieve economy of the expression in both languages. The most productive models in English are $[(N \leftarrow N) \leftarrow N]$ (29 %), $[(A \leftarrow N) \leftarrow N]$ (28%) and $[(A \leftarrow (N \leftarrow N))]$ (25 %), the most productive models in Lithuanian are $[(N_g \leftarrow N_g) \leftarrow N]$ (30 %), $[A_g^{inis} \leftarrow N_g) \leftarrow N_x]$ (16 %) and $[(A_x^{inis} \leftarrow (N_g \leftarrow N_x))]$ (12%). The procedures and the findings of the research could be useful in a foreign language learning and in the translation processes.

[teikta 2010 m. liepos mėn.